

SLÍZ MARIANN

Az információ hatalom

Az információ hétköznapi metaforái

Napjainkra az információáramlás történetének kutatása önálló, többfelé ágazó tudományággá vált. Minden tudománynak szüksége van tárgyának pontos körülhatárolására, meghatározására (habár nem állítható, hogy enélkül nem lehetséges tudományt művelni¹). Így az információ mibenlétére is születtek és születnek tudományos definíciók. De vajon hogyan tekint a laikus az információra, milyen jellemzőket és értékeket tulajdonít neki? A következőkben erre keresem a választ a kognitív tudományokban általánosan elfogadott „standard” metaforaelmélet segítségével,² mely megmutatja, hogyan kategorizáljuk az információt, milyen hétköznapi tapasztalataink, ismereteink vannak róla, és ezek hogyan interpretálódnak gondolkodásunkban és nyelvünkben. És hogy miért fontos mindez az információ-történet számára? Azért, mert – mint látni fogjuk – hétköznapi ismereteink és gondolkodásunk alapvetően befolyásolja tudományos látásmódunkat.

A kognitív szemantika szerint gondolatainkat csakis a nyelv segítségével vagyunk képesek kifejezni, a nyelvben pedig a gondolkodásunk tükröződik. A világról meglévő tudásunk nem választható el a nyelvi tudásunktól; minden nyelvi formában, eszközben az ember kognitív tevékenysége tükröződik. Egy adott nyelv vizsgálatával tehát azt is megismerjük, hogyan látja a világot annak használója. Ennek jegyében e nyelvészeti irányzat képviselői kiemelt figyelmet szentelnek a metaforának, mely szerintük – a hagyományos felfogással szemben – nem az egyes szavak tulajdonsága, hanem a fogalmakra, a gondolkodásunkra jellemző jelenség (fogalmi metafora). A másik nagy különbség a hagyományos és a kognitív felfogás között az, hogy az előbbi a metaforát retorikai díszítőelemnek tartotta, s egyértelműen az irodalom hatáskörébe utalta. E szerint a metafora létrehozásához költői tehetség szükséges. A kognitívok ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy a metafora a nyelv minden rétegében és stílusában jelen van, nap mint nap élünk vele, még ha ezt gyakran nem is vesszük észre. Szerepe nem a díszítés, hanem az, hogy segítse a különböző fogalmak megértését; ennek egyik bizonyítéka, hogy vannak dolgok, amelyeket nem is tudunk kifejezni metaforák nélkül. Természetesen a hagyományos szemlélet is tisztában volt azzal, hogy a hétköznapi nyelv is tele van olyan metaforikus kifejezésekkel, mint például *a szög feje, hegyhát, -gerinc, -láb*. Ezeket azonban halott metaforáknak tekintették: afféle kövületeknek, amelyek régen „élő” metaforák voltak, mára azonban már élettelené váltak, kiüresedtek. A kognitív elmélet ezzel szemben nem ismeri el ezek „halott” voltát, sőt: azt hangoztat-

¹ A bölcsészettudományokra különösen igaz, hogy tárgyük definiálhatatlannak bizonyul; vö.: Várnai Judit Szilvia: *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest, 2005. 9.

² A kognitív metaforaelméletek hasonlóságaira és különbségeire lásd: Kövecses Zoltán: *Versengő metaforaelméletek? Magyar Nyelv*, 105. évf. (2009) 3. sz. 271–280.

ja, hogy nagyon is élnek, s éppen hétköznapiságuknak köszönhetően strukturálják gondolatainkat.

Az elmélet úgy fogja fel a metaforát, mint egy általában elvontabb fogalmi tartománynak (céltartomány) egy másik, általában konkrétabb fogalmi tartomány (forrástartomány) terminusai segítségével való megértését.³ A *hegygerinc* metaforikus kifejezésben ennek értelmében a DOLGOK EMBEREK metafora ölt testet; ennek forrástartománya az EMBEREK, céltartománya pedig a DOLGOK. E rövid bevezetés után vizsgáljuk meg, hogy az információval kapcsolatos metaforikus kifejezések milyen metaforákat jelenítenek meg, s mi szerepelhet ezekben forrástartományként.

Az információval kapcsolatos metaforák forrástartományai

Az olyan kifejezések, mint *összegyűjti, fölszedi, elhinti, kiválogatja, átadja, megszerzi, megosztja, tárolja, továbbítja, hordozza* stb. az információt, arra utalnak, hogy AZ INFORMÁCIÓ TÁRGY, amely önálló részekből, darabokból áll össze. Ide sorolható az *információ- vagy híréhség*, valamint az *információmorzsa* is, amelyek mögött az INFORMÁCIÓ ÉTEL metafora áll, hiszen az ételek a DOLGOK fogalmi tartományába sorolhatók. A *fölsipegeti az információt* szintén e metafora kifejeződése, összekapcsolódva egy másik, AZ EMBEREK ÁLLATOK metaforával.⁴

Szintén gyakori forrástartomány a FOLYÉKONY ANYAG: az emberek *szomjazzák, magukba szívják, egyenként csepegtetik, kiszívárogtatják, rázúdítják valakire az információt, elárasztanak valakit információval, ered valahonnan az információ*. E metaforát tükrözik az olyan összetételek és szókapcsolatok is, mint *információáramlás, információáradat, információözön, információs csatorna* (amely *bedugulhat*) és *információforrás* (amely *elapadhat*).

AZ INFORMÁCIÓ ÁLLAT metaforát láthatjuk a következő fordulatokban és szavakban: *szenzációhajhász; lecsap, vadászik az információra; kiszalad a száján az információ, híresztelések kaptak szárnyra*.

Igen jellemző gondolkodásunkra AZ INFORMÁCIÓ ÉRTÉK metafora, melyet világosan tükröznek a következő kifejezések: *drága vagy megfizethetetlen információ, hiteles információ, közkinccsé tesz, információs érték, információvagyon*. Ha pedig értékes, akkor adásvétel alapja lehet. Ebből fakad AZ INFORMÁCIÓ ÁRU metafora: *információt szolgáltat; kereskedik, házal az információval; eladja, elárulja az információt; információcsere*. Mivel az információ érték, birtoklása hatalmat ad birtokosa kezébe. AZ INFORMÁCIÓ HATALOM metaforát láthatjuk a *birtokába jut az információ* mellett az *információval szolgál* kifejezésben, amely jól érzékelteti a hierarchiát: az alacsonyabb rangú szolgál a fölötte állónak, értékes ajándékkal igyekezve megvásárolni annak jóindulatát. Az *információ megosztása* szintén erre a hierarchiára utal: míg csak egyvalaki birtokában van egy bizonyos információ, ő áll a

³ A kognitív nyelvészetről bővebben lásd: Langacker, Ronald W.: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1–2. Stanford, California, 1987–1991.; a fogalmi metaforáról és a standard elméletről lásd: Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors we live by*. Chicago–London, 1980.; Kövecses Zoltán: *Metafora a kognitív nyelvészetben*. In: Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest, 1998. 50–82.; Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, 2005.

⁴ E két utóbbi metaforára számtalan kifejezés él a magyarban. Az információ a GONDOLATOK fogalmi tartományába sorolható. A GONDOLATOK ÉTELEK metaforára lásd például: *rágódik/kérdzik valamin, lenyeli a sértést, jól megrágja a mondanivalóját, szájába rág egy gondolatot*; AZ EMBEREK ÁLLATOK metaforára lásd például: *buta liba, részeg disznó, vén marha*.

hierarchia csúcán, hatalma van az információval nem rendelkezők fölött. Ha azonban *megosztja, közli valakivel vagy közzé teszi az információt*, akkor maga mellé emeli az információ új birtokosait, a hatalmát osztja meg velük.⁵

A fenti metaforák közös vonása, hogy az információt valamiféle, folyamatosan mozgásban lévő dologként fogjuk fel: folyóvízként; állatként, mely önmagától mozog; illetve tárgyként, amelyet adnak-vesznek. Nem véletlen, hogy a nem továbbított hírt *holt információ*-nak nevezzük. Mindez azt tükrözi, hogy a Z. Karvalics László által kiemelt kommunikációközpontúság⁶ igen régi vonása az információról való gondolkodásnak.

Az információ jellemzői

A fentebb látott kifejezések némelyikéből is kitűnik, hogy az információt valamiféle tartályban lévő dologként képzeljük el. Ezt tükrözik az információval kapcsolatban használt igekötős igék is: *befogadja, kiadja, kifecsegi, kiszivároztatja vagy kiszedi valakiből az információt*. Kiváló példája e metaforának egy történet, melyet a Cornides-kódexben olvashatunk. Egy kolostor apácái azt kérték a pápától, hogy egymást gyóntathassák; szégyelltek ugyanis, hogy egy férfi (egy pap) megtudja a legbensőbb titkaikat és vétkeiket. A pápa egy lezárt dobozt adott nekik azzal az utasítással, hogy vigyék magukkal a szállásukra, és másnap bontatlanul adják vissza neki. A nővérek persze nem bírtak a kíváncsiságukkal, és kinyitották a dobozt. Abban azonban nem valamiféle tárgy volt, hanem egy madár röppent elő belőle. Mivel az apácák nem tudták megfogni a kiszabadult madarat, szégyenszemre üresen vitték vissza a pápának a dobozt. A pápa ezt látván elutasította a kérésüket, mondván, hogy ha megharagudnának a másokra, dühükben ugyanígy kifecsegnék annak titkait is.⁷ Ez a példázat AZ INFORMÁCIÓ ÁLLAT metaforára épül, a doboz pedig a tartályt testesíti meg, de ugyanígy tetten érhető benne AZ INFORMÁCIÓ ÉRTÉK ÉS AZ INFORMÁCIÓ HATALOM metafora is.

Mi lehet vajon ez a tartály az információ kapcsán? Az információt besorolhatjuk a GONDOLATOK fogalmi tartományba. A gondolatokat és az érzelmeket gyakran fejezzük ki tartályban lévő dolgokként (*felforr az agyvize, fortyog magában, kitör belőle az indulat, visszaszívja a szavait, magába fojtja a bánatát* stb.). Ezekben a kifejezésekben AZ EMBERI TEST TARTÁLY metafora tükröződik. Ez jelenik meg a *magában tartja az információt* vagy a *fúrja az oldalát* kifejezésekben is, és erre épülnek Pázmány pletykálkodás ellen írt prédikációjának következő sorai is: „Ezen nyugtalanságáruól szólván a bölcse, inti az embereket; hogy ha mi gonoszt hallanak másokról, ne röpiésék egyebek fülebe; temessék magokban; ne féljenek, hogy kifakasztja oldalokat: de utánaveti, hogy a nyelvnek nyughatatlansága oly kint szerev az embernek, ha hallgat, mint kínlódik az asszony, mikor nem szülhet. És mint akinek nyilat lótték tomporjába, addig nem nyughatik, míg azt ki nem veszik: úgy a szűben rekesztett szó kint szerev, míg ki nem fakad.”⁸ Többnyire azonban ennél szűkebben is meg tudjuk határozni a forrástartományt. A következő kifejezésekben a tartály a SZÁJ, hiszen a szájjüreg természetes módon kelti fel bennünk a tartály képzetét: *tartja a száját, befogja a*

⁵ Érdemes itt figyelni a hierarchia leírásában megnyilvánuló, fel-le irányt reprezentáló orientációs metaforákra.

⁶ Z. Karvalics László: *Bevezetés az információtörténelembé*. Budapest, 2004. 39.

⁷ Bognár András – Levárdy Ferenc (kiad.): *Cornides-kódex*. Budapest, 1967. 57–58.

⁸ Pázmány Péter: *A nyelvnek vétkeirül*. In: Tarnóc Márton (szerk.): Pázmány Péter művei. Budapest, 1983. 908–925., 918.

száját, lakatot tesz a szájára, kicsúszik a száján stb. Erre épül a következő bibliai idézet is: „Mély verem az idegen asszonyoknak szája; a kire haragszik az Úr, oda esik.”⁹

Orientációs metaforák

Lakoff és Johnson már említett munkájukban a metaforákat szerepük szerint három csoportba sorolták: szerkezeti metaforák, ontológiai metaforák és orientációs metaforák. Ez utóbbiakban a legalapvetőbb térbeli irányok (fent-lent, kint-bent, közel-távol stb.) segítik az orientációt, s összekapcsolják a különböző céltartományokat, amelyeket hasonlóan konceptualizálnak. Megállapították, hogy az orientációs metaforák hierarchiákat alkotnak, az irányok kifejezése pedig szorosan összefonódik az értékelő funkcióval (például a FENT JÓ : A LENT ROSSZ). A hierarchia azonban erősen függ attól a szubkultúrától, amelyben a beszélők élnek.¹⁰ E csapáson elindulva járta körül Szilágyi N. Sándor a magyarra leginkább jellemző orientációs metaforákat.¹¹ Az irányok és a JÓ : ROSSZ tengely mellett olyan dimenziókat is bevont a vizsgálatba, mint a HIDEG : MELEG, SÖTÉT : VILÁGOS vagy HANGOS : HALK.

Az információval kapcsolatosak között is találunk számos orientációs metaforát; gondoljunk csak a korábban említett *ki-* és *be-* igekötős igékre. Szilágyi N. Sándor érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet a kint-bent irány-kapcsán. Megállapítása szerint kétféle értékelés kapcsolódik hozzájuk; ennek alapján megkülönbözteti a szociális és a nem szociális KINT : BENT-et. A SZOCIÁLIS BENT a jó, a KINT pedig a rossz¹²: ha *befogadnak a közösségbe*, az jó, ha viszont *kirekesztenek a társaságból*, az rossz. A NEM SZOCIÁLIS BENT ezzel szemben rossz, a KINT pedig jó, például *bebörtönöz*, *kiszabadul valahonnan* stb. Az információ természetesen a szociális szférába tartozik; ennek megfelelően a vele kapcsolatos kifejezések a BENT JÓ : KINT ROSSZ orientációs metaforákon alapulnak: *befogadni*, *begyűjteni az információt* jó, ha viszont *kiszivárogtatják*, *kiadják*, *kifecsegik*, *kiszedik valakiből az információt*, az rossz (mindig a „tartály” szempontjából értékelünk!). Ugyanezek az irányok a sötét-világos dimenzióval is összekapcsolódnak. A BENT SÖTÉT, a KINT VILÁGOS: amíg az információ *homályban marad*, az birtokosának jó, de ha *kiderül*, *fény derül rá*, *kiviláglik*, *napvilágra kerül*, az rossz. A SZÉT (vagy EL) : ÖSSZE irány is összekapcsolódik a KINT : BENT, JÓ : ROSSZ dimenziókkal: ha valaki *széthordja*, *elhinti az információt*, az (az információ korábbi birtokosának, azaz a tartálynak a szempontjából) rossz, míg ha *összegyűjti*, *összszeszedi*, az jó. A függőleges irányt nézve a FENT a ROSSZ, a LENT pedig a JÓ: *felröppen a hír* (vagyis kiszivárog, tehát rossz); *légből kapott hír*, *levadásza az információt*, *leinformál valakit*, *lecsap az információra* (megszerzi az információt, tehát jó). Ez azonban már nem olyan egyértelmű; fordított irányú (FENT: JÓ) orientáció is létezik: *felcsipegeti*, *felszedi az információt*. E dimenzió, úgy tűnik, azzal függ össze, hogy minek tartjuk az információt: az ÁLLAT metafora esetében a LENT kapcsolódik össze a JÓ-val, a TÁRGY metafora kapcsán viszont a FENT. A tárgy ugyanis passzív, önmagától nem képes mozogni; így a vele kapcsolatos metaforákban a földön hever, vagyis a LENT képzete kapcsolódik hozzá (mint a passzív dolgokhoz általában). Az állat ezzel szemben aktív, hiszen külső erő beavatkozása nélkül is képes a mozgásra, ezért a FENT képzete kapcsolódik hozzá (vö. az emberi élettritmussal kapcsolatban is: *fent van valaki 'ébre*n van', *lefekszik*, *felkel*, *felébred* stb.). Ha tehát egy tár-

⁹ Péld. 22,14.

¹⁰ Lakoff–Johnson: *Metaphors we live by*, 14–23.

¹¹ Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, 1996. 11–36.

¹² Szilágyi: *Hogyan teremtünk világot?* 26.

gyat meg akarunk szerezni, fel kell emelnünk, az állatot viszont „le kell szednünk” a magasból (nem véletlen, hogy a gondolatokkal, információval kapcsolatos metaforákban éppen a MADÁR tűnik fel leggyakrabban, s a görög mitológia hírvivőjének, Hermésznek a saruján, fejfedőjén megjelenő szárnyak vagy a latin Fama szárnya is nyilván erre vezethetők vissza).

Az információval kapcsolatos metaforák időbeli változása

Fentebb már több korai példát is láthattunk az információ metaforáira. Szintén a mozgásban levésre és élő mivolta utalnak Szamosközy István kifejezései: *illijen hírek iöwenek, fütamodot illijen hir*.¹³ Ezekből kitűnik, hogy egyes metaforáink igen régre nyúlnak vissza (például AZ INFORMÁCIÓ ÁLLAT, TARTÁLYBAN LÉVŐ DOLOG, ÉRTÉK ÉS HATALOM). Az emberi társadalom, gazdaság stb. változásával azonban természetesen újak is keletkeznek: így például az előzőeknél bizonyosan későbbi fejlemény az ÉPÜLET, GÉP és az ezeket is magában foglaló, általánosabb ÖSSZETETT RENDSZER forrástartomány megjelenése, és még ifjabbak az emberi társadalom és gazdaság történetének különböző szakaszaira utaló metaforák. Ezek azonban már átvezetnek bennünket következő témánkhoz, ezért példáikat alább mutatom be.

Információval kapcsolatos metaforák a szaknyelvben

Bár eddig elsősorban a köznyelvben használatos metaforákról volt szó, ezek közül több része az információtörténeti szakszókincsnek is (például *információéhség*). A szaknyelv ugyanis a köznyelvhez hasonlóan tele van metaforákkal, melyek ugyanazokra a forrástartományokra épülnek, mint a köznyelvek, hiszen alkotóik, használóik egyben a köznyelvnek is beszélői; gondolkodásuk, világlátásuk szaknyelvhasználatukat is alapvetően meghatározza.

Ennek az állításnak az igazolására kiválasztottam egy általános áttekintést adó információtörténeti bevezető szöveget (szándékosan nem egy adott kérdéskörrel foglalkozó tanulmányt),¹⁴ s kigyűjtöttem belőle az információval kapcsolatos metaforikus kifejezéseket. Az alábbiakban ezeket mutatom be, forrástartományok szerint csoportosítva:

FOLYÉKONY ANYAG: *információáram*;¹⁵ *a szinte teljes postaforgalmat megcsapolni képes...*;¹⁶ *hírfolyam, a spanyol és holland kikötővárosok „csatornázták” a tengeren túli híreket*;¹⁷ *a híráram nagyobb sodrású csomópontjában*;¹⁸ *a hírek szűrésére*.¹⁹

ÁLLAT: *ismeretet is vadászni induló felfedezők*.²⁰

TÁRGY ÉS ÁRU: *üzenethordozó, közleményhordozó, hírforgalom*;²¹ *hírtömeg, adattermelő*;²² *hírvivők*;²³ *hírtermelés*;²⁴ *„gyógyászati hírek állandó börzéjét” tartották fenn*;²⁵ *a*

¹³ E. Abaffy Erzsébet – Kozocsa Sándor (kiad.): *Szamosközy István kézirata. Magyar nyelvű feljegyzések Erdély múltjából*. Budapest, 1991. 137–138.; 162.

¹⁴ *Bevezetés*. In: Z. Karvalics László – Kiss Károly (szerk.): *Információáramlás a kora újkorban*. Budapest, 2004. 7–19.

¹⁵ *Bevezetés*, 7.

¹⁶ *Bevezetés*, 8.

¹⁷ *Bevezetés*, 11.

¹⁸ *Bevezetés*, 12–13.

¹⁹ *Bevezetés*, 18.

²⁰ *Bevezetés*, 12.

²¹ *Bevezetés*, 7.

²² *Bevezetés*, 8.

²³ *Bevezetés*, 9.

közösségi információ gyűjtéséről;²⁶ hírtovábbítás, hírközlés, információhiány betöltésére;²⁷ a külföld híreinek [...] közvetítésén túl, információk kijuttatása, hírszerzés.²⁸

ÉRTÉK: információelőny;²⁹ [a hírek] óriási tudásvagyonnal gyarapították;³⁰ egy információ értéke.³¹

ÉPÜLET, GÉP vagy bármilyen ÖSSZETETT RENDSZER: az információ „építőköveiből” felépülő bonyolultabb ismeretek és tudások;³² információs központ;³³ hírtermelés hálózati csomópontjaiként, hírfolyam gyűjtő- és elosztóhelyeként;³⁴ információs gépezet;³⁵ információs lánc.³⁶

Mint látjuk, a forrástartományok ugyanazok, még ha az azokat megjelenítő metaforikus kifejezések egyediek vagy az újabb korok szülöttei is. Egyéb, a szakirodalomban szintén előforduló kifejezések szintén besorolhatók a fenti kategóriákba; a FOLYÉKONY ANYAG-ot reprezentálják például a következők: *information deluge* (‘információs özönvíz’), *information flood* (‘információs áradat’), *information ocean* (‘információóceán’), *information tide* (‘információs árhullám’), *information tidal wave* (‘információs szökőár’), *information tsunami* (‘információocunami’).³⁷

Az ÁLLAT forrástartomány áll a következő szövegrészlet mögött: „síri csöndben lapul az információ, de már ugrásra készen”³⁸.

Nem véletlen, hogy a Miller által megalkotott, azóta széles körben elterjedt *informavore* (‘információevő’) kifejezés is egy régi forrástartományra, az ÉTEL-re épül: az ember olyan állat, amely éhezik az infóra, hogy összegyűjtse és tárolja.³⁹ Jól kirajzolódó csoportot alkotnak az orvosi, illetve táplálkozásra utaló metaforikus kifejezések is; ezek megjelenése ugyan tipikusan a legújabb kori életmóddal áll összefüggésben, mögöttük azonban szintén AZ INFORMÁCIÓ ÉTEL vagy AZ INFORMÁCIÓ ÉLŐLÉNY metafora fedezhető fel: *information fullness* (‘információs telítettség’), *information digestion (disorder)* (‘információs emésztési zavar’), *information metabolism* (‘információs anyagcsere’), *information bulimia* (‘információs bulímia’), *information obesity* (‘információs túlsúlyosság’), *information diarrhea* (‘információs hasmenés’), *information diet* (‘információs diéta’), *információtolu-*

²⁴ Bevezetés, 11.

²⁵ Bevezetés, 12.

²⁶ Bevezetés, 15.

²⁷ Bevezetés, 17.

²⁸ Bevezetés, 18.

²⁹ Bevezetés, 7.

³⁰ Bevezetés, 9.

³¹ Bevezetés, 18.

³² Bevezetés, 8.

³³ Bevezetés, 10.

³⁴ Bevezetés, 11.

³⁵ Bevezetés, 15.

³⁶ Bevezetés, 18.

³⁷ Az e részben közölt magyar és angol kifejezések Z. Karvalics László gyűjteményéből származnak, melynek rendelkezésemre bocsátásáért itt szeretnék köszönetet mondani.

³⁸ Szetelészky Zsuzsanna: *A pletyka*. Budapest, 2002. 85.

³⁹ Vö.: Miller, George A.: „*Informavores*”. In: Machlup, Fritz – Mansfield, Una (eds.): *The Study of Information: Interdisciplinary Messages*. New York, 1983. 111–113.

lás, *information death* ('információhalál'), *information doctor* ('információorvos'), *információs higiénia*.

AZ INFORMÁCIÓ ÁRU metaforára vezethetők vissza az olyan szakkifejezések, mint az *information market* ('információpiac'), *information consumer* ('információfogyasztó'), *information property* ('információtulajdon, információs vagyon'), *information goods*, *information asset*, *information product* ('információs javak, termékek'), *information agent*, *information broker* ('információügynök'). Az ehhez kapcsolódó AZ INFORMÁCIÓ ÉRTÉK metafora fedezhető fel az *information poverty* ('információszegénység'), *info-rich* és *info-poor* ('infógazdag és -szegény'), *információs kárpótlás*, *information heritage* ('információs örökség') kifejezésekben. Az ezzel szoros kapcsolatban álló AZ INFORMÁCIÓ HATALOM metaforát jelentik meg a következő terminusok: *information policy* ('információs politika'), *information warfare* ('információs hadviselés'), *információs fölény*, *információdominancia*, *information power* ('információs hatalom'), *information empowerment* ('információs fejlődés, megerősödés').

A társadalom- és gazdaságtörténeti korszakoknak és azok jellemzőinek forrástartományként való felhasználása mögött végső soron szintén AZ INFORMÁCIÓ HATALOM, valamint az INFORMÁCIÓ TÁRGY metaforák állnak: *information hunters and gatherers* ('információvadászok és -gyűjtögetők'), *information nomads* ('információs nomádok'), *information feudalism* ('információs feudalizmus'), *information capitalism* ('információs kapitalizmus'), *information monarchy* ('információs monarchia'), *információs birodalom*, *information revolution* ('információs forradalom'), *information liberation* ('információs felszabadulás'), *freedom of information* ('az információ szabadsága'), *information piracy* ('információs kalózkodás'), *információs terrorizmus*.

Az orientációs metaforák között a szaknyelvben is megjelenik a KINT : BENT: *information prison* ('információs börtön'), *information quarantine* ('információs karantén'), *information hiding* ('az információ elrejtése'), *information roadblocks* ('információs blokádk), *information disclosure* ('információs szivárgás').

Új elemként jelenik meg az orientációs metaforák között a legújabb kor környezeti, természeti és politikai problémáit forrásként használó kifejezések mögött felismerhető TISZTA : KOSZOS/ZAVAROS metafora (a különbség a *tiszta* két jelentéséből adódik: 1. 'szennyeződésmentes', 2. 'egyértelmű, rendezett'; az utóbbi maga is metaforikus jelentésváltozással alakult ki az előbbiből). Ezek szintén összekapcsolódnak az értékdimenzióval: A TISZTA JÓ : A KOSZOS/ZAVAROS ROSSZ. Ilyen például az *information pollution* ('információs szennyezés'), *data smog* ('adatszmog'), *information poisoning* ('információs mérgezés'), *information cacophony* ('információs kakofónia'), *information fog* ('információs köd'). A KEVÉS ROSSZ : A SOK JÓ metaforák már korábban, a köznyelvben és a szaknyelvben egyaránt jelen voltak (például *információhiány*, *information drought*, azaz 'információs aszály'), új és elsősorban szaknyelvi jelenség azonban a dimenzió háromtagúvá bővülése: A TÚL SOK : ROSSZ. Erre utal a korábban már említett *szökőár*, *cunami* stb. mellett például az *information overload*, *information glut* ('információs túltöltődés, túlterhelés'), *information hurricane* ('információs hurrikán'), *information explosion* ('információrobbanás').

Az információval kapcsolatos metaforák univerzalitása

Mint láttuk, a fenti példák között számos angol nyelvű is volt, mégis egyértelműen besorolhattuk őket a magyar nyelvű kifejezések alapján kikövetkeztetett metaforák kifejezői közé. Ez nem kivételes, azaz nem kizárólag az információ metaforáinál tapasztalható jelenség. A metaforákkal kapcsolatban ugyanis általánosságban is felmerül a kérdés, hogy vajon uni-

verzálisak-e, vagyis minden nyelvben ugyanazokkal a metaforákkal ragadjuk-e meg a világot ugyanazon dolgait, jelenségeit. Ennek vizsgálata természetesen óriási nehézségbe ütközik, hiszen meglehetősen nagy munka lenne a világ minden nyelvét megvizsgálni e szempontból. Ebből következőleg nem is vállalkozhatom arra, hogy egyértelműen állást foglaljak az információval kapcsolatos metaforák univerzalitásának kérdésében; csupán néhány példát említek, amelyek azt bizonyítják, hogy a korábban említett metaforák közül több megtalálható más nyelvekben is. E példák egy része magára az információra vonatkozik, ilyen azonban kevesebb létezik; sokkal több kifejezés él azonban minden nyelvben az információ egyik fajtájával, a pletykával kapcsolatban.⁴⁰ A nyelveket igyekeztem úgy válogatni, hogy ne csak európaiak legyenek közöttük, és több nyelvcsaládból származzanak. Az, hogy a következő metaforák ilyen, genetikailag, tipológiailag és areálisan is eltérő nyelvekben is jelen vannak, növelik a valószínűségét a metaforák univerzalitásának, hiszen csökkentik a lehetőségét a nyelvi-kulturális érintkezésen alapuló kölcsönzésnek. A példák természetesen nem szaknyelvek, hiszen azok esetében felmerülhet a fordítás, illetve adott nyelvre való adaptáció esélye, így azok nem vonhatók be az univerzalitás vizsgálatába.

AZ INFORMÁCIÓ TÁRGY: *a piece of information* 'egy darab információ, az információ egy darabja, része', *give/collect information* 'információt ad/gyűjt' (ang.); *uwasza o szuru* 'pletykál' (szó szerint: 'pletykát csinál') (jap.); *sermunculos confero cum aliquo* 'pletykákat összegyűjt', *famiferatio/-geratio* 'hírhordás' (lat.); *wynosić plotki z domu* 'kihordja a házból a pletykákat' (lengy.); *Informationen einziehen* 'információt beszív/behajt' (ném.); *låtasiyan* 'pletykahordó (ember)' (tör.); stb.

AZ INFORMÁCIÓ FOLYADÉK: *source of information* 'információforrás' (ang.), *vera sólginn í slúður* 'szomjazik a pletykára' (szó szerint: 'nyeli a pletykát') (izl.); *spragniony plotek* 'pletykára szomjas' (lengy.); *acqua in bocca* 'maradjon köztünk, ne pletykáld el' (szó szerint: 'víz a szájban') (ol.).

AZ EMBERI SZÁJ TARTÁLY: *panna lukko suulle* 'lakatot tesz a szájára' (finn), *acqua in bocca* 'maradjon köztünk, ne pletykáld el' (szó szerint: 'víz a szájban') (ol.); *nepexodumъ из ycm в ycm* 'szájáról szájra jár' (szó szerint: 'átmegy egyik szájból a másikba') (or.).

Az eddigi példák között is szerepelt számos orientációs metafora, így a kint-bent irányra a lengyel *wynosić plotki z domu*, a német *Informationen einholen*, az olasz *acqua in bocca* vagy az orosz *nepexodumъ из ycm в ycm*, de említhetjük például az angol *information gets out* 'kiszivárog az információ' kifejezést is. A szét-össze irányra láthattuk a latin *sermunculos confero cum aliquo* kifejezést; hasonlóak még: *rumorem dissipare* 'szétszórja a pletykát' (lat.), *roznosić plotki* 'széthordja a pletykát' (lengy.), *raccogliere le voci della contrada* 'összeszedi a környék híreit' (ol.).⁴¹

Összegzés

Az elemzés tanulságaként megállapíthatjuk, hogy az információt – még ha a fent bemutatott kifejezések többségének hétköznapisága, begyakorlottsága miatt használatukkor nem is gondolunk metaforikusságukra – egy tartályban lévő értékes dologként (állatként, folya-

⁴⁰ Ezekre bővebben lásd: Slíz Mariann: *Árulkodó nyelv. A pletykáról alkotott elképzelések vizsgálata kognitív nyelvészeti eszközökkel*. In: Z. Karvalics László – Kiss Károly (szerk.): *Szavak és képek között. Médiatörténet – Kommunikációtörténet – információ-történet*. Budapest, 2008. 205–246.

⁴¹ Az izlandi példáért Papp Kornéliának, a japánokért pedig Vihar Juditnak tartozom köszönettel.

dékként vagy több darabból összeállítható tárgyként) kezeljük, amelynek birtoklása hatalmat ad birtoklója kezébe. Ezt a dolgot ráadásul jellemzően mozgásban lévőnek képzeljük; az állat és a folyadék esetében ez magának a dolognak a lényegéből fakad. Hétköznapi metaforáink a szaknyelvi kifejezések mögött is felismerhetők, hiszen a metafora az emberi megismerés és fogalomalkotás alapvető eszköze.

Több nyelv összehasonlításának eredményeként azt is kimondhatjuk, hogy a látott metaforák igen sok nyelvben megtalálhatók, tehát nagy az esély rá, hogy univerzálisak. Ennek oka abban keresendő, hogy – mint az elvi alapvetésben láhattuk – nyelvi tudásunk enciklopédikus, nem választható el a világról való tudásunktól. A tárgyalt metaforák az emberi testre (például az irányoknak az emberi test alakjához, helyzetéhez mint középponthoz, a szem elhelyezkedéséhez stb. való viszonyítása, lásd: szét-össze, fent-lent, elől-hátul stb.), az emberi természetre és az embert körülvevő természeti tényezőkre (például tárgyak, folyékony anyagok, állatok léte az ember környezetében) épülnek, ezek főbb jellemzői pedig – a társadalmi, gazdasági vagy kulturális viszonyokkal ellentétben – mindenhol ugyanolyanok.

MARIANN SLÍZ

Information is Power: Everyday Metaphors for Information

Using cognitive metaphor theories, the paper examines how we understand and see information. The overview touches upon possible source domains, orientational metaphors related to information, metaphors used in information history terminology and the question of the universality of these metaphors. It comes to the conclusion that we treat information as a valuable thing kept in a tank (as an animal, liquid or object made up of several pieces) the possession of which gives the possessor power. Moreover, we typically imagine this thing as something that is in motion. Our everyday metaphors are also noticeable in scientific terminology because metaphor is an essential tool in human cognition and conceptualization. By comparing several languages different in terms of genealogy, typology and areal features (English, Finnish, Icelandic, Japanese, Latin, Polish, German, Italian, Russian, Turkish), the paper demonstrates that this perception is true for speakers of different languages and thus is most probably universal. The reason for this is that our knowledge is encyclopedic and is not separable from our knowledge about the world. The discussed metaphors build on the human body, human nature and our natural surroundings, all of which are always the same everywhere as far as their general characteristics are concerned – unlike social, economic or cultural conditions.